

Σημείωμα των εκδοτών

Ένας Έλληνας διανοούμενος συναντά έναν συνοδοιπόρο του στον χώρο του πνεύματος. Από τη συνάντηση αυτή προκύπτει ένας μικρός θησαυρός σκέψεων, ιδεών αλλά και συναισθημάτων που θα ήταν κρίμα να μένει σε γνώση των λίγων τυχερών που κάποια στιγμή άκουσαν ή διάβασαν τον Θεοδόση Τάσιο να μιλά για τον Νίκο Καζαντζάκη και να αναλύει την προσωπικότητά του και τις πολυσυζητημένες πτυχές του χαρακτήρα του.

Το Μουσείο Νίκου Καζαντζάκη και οι Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης με ιδιαίτερη χαρά συνεργάζονται για πρώτη φορά για να κάνουν αυτό τον μικρό θησαυρό κτήμα του φιλότεχνου κοινού. Ενός κοινού που αναζητά στη σκέψη των πνευματικών ταγών του γένους μας τη δική του αναγέννηση.

Δεν υπάρχει βέβαια λόγος να παρουσιάσουμε σε αυτό το προλογικό σημείωμα τις προσωπικότητες του Νίκου Καζαντζάκη και του Θεοδόση Τάσιου. Ο καθένας από τη δική του σκοπιά και με τον δικό του χαρακτηριστικό τρόπο αναλύει το παρελθόν και το μέλλον του τόπου μας, με κοινό στόχο την καλλιέργεια της σκέψης αλλά και την ενίσχυση της αυτογνωσίας μας προκειμένου να αξιοποιήσουμε τις δυνατότητες που έχουμε και να αντιμετωπίσουμε με τον καλύτερο τρόπο τις προκλήσεις της ζωής μας. Και ο ένας συμπληρώνει τον άλλο, καθώς το τεχνολογικό υπόβαθρο του Ομότιμου Καθηγητή του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου Θεοδόση Τάσιου παντρεύεται με το θεωρητικό υπόβαθρο του μεγάλου στοχαστή και συγγραφέα Νίκου Καζαντζάκη.

Όταν ο Θεοδόσης Τάσιος παραχώρησε τα δικαιώματα έκδοσης του δοκιμίου του σε δύο από τα σημαντικότερα Ιδρύματα της πατρίδας του Νίκου Καζαντζάκη, η υποχρέωση όλων όσοι έχουμε την τιμή αλλά και τη μεγάλη ευθύνη να τα υπηρετούμε ήταν να προχωρήσουμε σε μια έκδοση λιτή μεν αλλά αντάξια της πνευματικής υπόστασης των δυο μεγάλων συνοδοιπόρων. Ελπίζουμε να το πετύχαμε.

Θερμές ευχαριστίες πρώτα από όλα στον Θεοδόση Τάσιο που μας εμπιστεύθηκε την έκδοση του δοκιμίου του. Ευχαριστίες οφείλονται στις «Εκδόσεις Αγγελάκη» στον οποίον το βιβλίο «Θ. Π. Τάσιος, *Πέντε Μαθήματα Ζωής*», Αθήνα 2015, περιλαμβανόταν σε μια πρώτη μορφή το παρόν δοκίμιο. Ευχαριστούμε βεβαίως και όλους τους συνεργάτες μας, και ιδιαίτερα τη Βαρβάρα Τσάκα, διευθύντρια του Μουσείου Νίκου Καζαντζάκη, που δούλεψαν με ενθουσιασμό για το αποτέλεσμα που έχετε στα χέρια σας.

Μιχάλης Ταρουδάκης
Καθηγητής Πανεπιστημίου Κρήτης
Πρόεδρος Δ.Σ. Μουσείου Καζαντζάκη

Διονυσία Δασκάλου
Διευθύντρια Πανεπιστημιακών
Εκδόσεων Κρήτης

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

Επι τριάντα χρόνια τώρα, εφαρμόζω σ' όλα τα γραπτά-μου (άρθρα και βιβλία) ένα ορθολογικότερο τονικό σύστημα, το οποίο ακολουθεί τον κανόνα «δέν χρειάζεται κανένας κανόνας: βάζε τόνο μόνον όπου και όταν τονίζεται στον προφορικό λόγο σου»! Έτσι αποφεύγονται οι σχιζοτονίες του σχολικού μονοτονικού (κακόμοιρα παιδιά) όταν λ.χ. θέλει να 'πεί «κατα νούν» και γράφει «κατά νουν»! Έλεος. Ο γραφόμενος λόγος οφείλει να αποτυπώνει όσο πιστότερα μπορεί τον προφορικό λόγο.

Για την έκταση των συγχύσεων, των δισταγμών και των σφαλμάτων εκφώνησης των γραπτών σχιζοτονικών κειμένων, μπορείτε να ιδείτε την ανακοίνωση: Θ. Π. Τάσιος «Για ένα ορθολογικότερο τονικό σύστημα», Πρακτικά «Συνεδρίου για την ελληνική γλώσσα, 1976-1996», Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τομέας Γλωσσολογίας, Δεκέμβριος 1996.

Προοίμιο

α) Μιά απ' τις (λίγες, φεύ) παρηγοριές-μας, είναι και το γεγονός ότι βελτιώθηκε κάπως το κριτικό πνεύμα στη Χώρα μας: Δέν νοιώθουμε υποχρεωμένοι να κρατάμε (σώνει και καλά) ή θυμιατό ή πέτρες στα χέρια. Και τον παράξενο αθλητή τον Καζαντζάκη, έχομε νομίζω σήμερα την πνευματική πολυτέλεια να μπορούμε να τον μελετάμε σφαιρικότερα – μας προσφέρεται δηλαδή η δυνατότητα να κερδίσουμε την ουσία-του πίο εύστοχα.

Αυτά που ακολουθούν, είναι μια απόπειρα συμβολής στην επανεξέταση του θέματος «Καζαντζάκης» – ενός θέματος «που είναι σε συνεχή εκκρεμότητα, και η σοβαρή επανεκτίμησή-του αναβάλλεται συνεχώς» (Μπερλής, 83). Τα εξήντα περίπου χρόνια που πέρασαν απ' τον θάνατό του, βοηθούν βεβαίως προς τούτο.

Απ' την άλλη μεριά πάλι, πώς να τολμήσεις να πλησιάσεις ενα τέτοιο διαμέτρημα με (το αναγκαίο βέβαια) μικροσκόπιο στο χέρι: Ο κίνδυνος της σμικρότητας караδοκει – ανάξιος δε πάλιν όν ευρήσει ψειρίζοντα. Απο μια τέτοια όμως περιπέτεια, ακόμα κι ο ηττημένος θα βγει κερδισμένος: Θα μείνει απάνω-μας κάτι απ' το άρωμα της Μοναδικότητας με την οποία τολμήσαμε να αναστραφούμε.

β) Μια βασική παρατήρηση τώρα: Σ' αυτά που ακολουθούν, θεωρήσαμε σκοπιμότερο να αποπειραθούμε μιαν ανάλυση του

Ανθρώπου καθόλου, αντί για την παρουσίαση των επιμέρους δραστηριοτήτων του – και μάλιστα των λογοτεχνικών μόνο, όπως γίνεται συνήθως. Ελπίζεται ότι έτσι, απ' το γένος των ιδεών θα παραχθεί ευχερέστερα το είδος: Ξέροντας τον Άνθρωπο, μπορείς καλύτερα να καταλάβεις (και ν' απολαύσεις) το έργο του. Προς τούτο, μας ενθαρρύνει κι η ίδια η Ελένη Σαμίου λέγοντας: «Θά 'πρεπε κι εμείς να κρίνομε τον Καζαντζάκη όχι απο το τί έκαμε (ή τί αυτό αξίζει), παρά τί ήταν αυτό που ήθελε να κάμει» (*Ασυμβίβαστος*, 13). Μας προάγει δηλαδή προς την ουσία του Ανδρός.

Βέβαια, απ' την άλλη μεριά, είναι θράσος να θές να μπείς στις φρένες και στα σωθικά τ' Ανθρώπου – κι ο αναμάρτητος την πύλην πρώτος δίτω...

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

α) Πρέπει επίσης απ' την αρχή να σημειώσουμε πως χρέος-μας είναι να *κατανοήσομε* τις πάμπολες **Αντιφάσεις** του Καζαντζάκη.

Και ναί μεν, ένα σημαντικό μέρος αυτών των αντιφάσεων δέν προέρχεται απ' το ίδιο το έργο του Καζαντζάκη, αλλ' απλώς αντανακλά τη δικιά-μας κακοριζικιά (κατα τα μέσα του περασμένου αιώνα). Ένα άλλο όμως μέρος αυτών των αντιφάσεων, φαίνεται οτι οφείλεται στην αναμφισβήτητη ιδιοτυπία του Καζαντζάκη, και στις εσωτερικές συγκρούσεις τις οποίες η ιδιοτυπία αυτή μοιάζει να εκτρέφει (ή και να εκφράζει).

β) Και άς αρχίσουμε απ' την «αντίφαση» την πιο αθώα: Στην Ελλάδα, σήμερα, ο Καζαντζάκης δέν πουλάει πολύ. Αντιθέτως, εκτός της Χώρας ανθεί και θάλλει η «καζαντζακική εκδοτική βιομηχανία» (όπως την απεκάλεσε προ ετών το *Times Literary Supplement*): Εξήντα τίτλοι έχουν μεταφρασθεί σε καθεμία απ' τις γλώσσες αγγλική, γερμανική και ισπανική – και σαράντα τίτλοι στα γαλλικά. Κι άλλες δέκα γλώσσες διαθέτουν ήδη όλα σχεδόν τα μεγάλα έργα του Καζαντζάκη. Αλλά και νέες αναμεταφράσεις κατα διαστήματα παρουσιάζονται, καθώς και κάμποσες διδακτορικές διατριβές σε αμερικανικά πανεπιστήμια! Η ερμηνεία αυτού του φαινομένου μπορεί ίσως να συμβάλει κι

Ο Νίκος Καζαντζάκης στην Αθήνα, το 1902

αυτή στην ανάλυση που μας απασχολεί: Λένε λοιπόν οτι στις μεταφράσεις δέν περισώζεται ο επίμονα περίτεχνος (και ιδιω-ματικός ενίοτε) λόγος του πρωτοτύπου – κι επομένως ο ξένος αναγνώστης δέν σκοντάφτει στις λέξεις ή στα παράξενα σχή-ματά τους. Βολεύεται. Το διάβασμά-του κυλάει αδιάσπαστο· κι απολαμβάνει τη γενικότερη πλοκή και τις αδρότερες Ιδέες. Εδώ όμως έρχεται αμέσως η αντίστιξη: Αυτός ο αναγνώστης χάνει. Χάνει τις απέραντες χροιές των άτριπτων λέξεων. Και χάνει και το ανεβοκατέβασμα του πυρετού που φωλιάζει συχνά μέσα στη καζαντζακική φράση – έστω κι άν κουράζει τους ανυπόμονους. Μάλιστα. Λοιπόν, θές να πείς οτι ο μέσος έλληνας αναγνώστης (που δέν πολυδιαβάζει Καζαντζάκη) θα προτιμούσε εναν λόγο υπό στρωτό; Υποθέτω πως ναί – αφού ακόμη και μερικοί έλλη-νες κριτικοί, μέμφονται ετούτα ακριβώς τα χαρακτηριστικά των καζαντζακικών κειμένων!

Κι έρχομαι τώρα σ' αυτό που ενδιαφέρει τη δικιά-μας την απόπειρα να διαβάσουμε απευθείας τον «άνθρωπο-Καζαντζά-κη»: Ο Καζαντζάκης λοιπόν υποστήριξε την (εμφανώς ακραία) άποψη «εγώ δέν χρησιμοποιώ ιδιοματισμούς» – όλες αυτές οι λέξεις είναι πανελλήνιες. Σημειώνει δε εν προκειμένω η Έλ-λη Αλεξίου οτι η συστηματική καταγραφή ιδιοματισμών απ' όλα τα μέρη της Ελλάδος, γινόταν απ' τον Καζαντζάκη «γιατί πίστευε πως η γλώσσα πρέπει να πλουτίζεται με τις κυριο-λεξίες, αδιάφορο αν μιλιούνται μόνο σε περιορισμένες περιο-χές» («Ένας Μεγάλος», *Νέα Εστία*, Χριστούγεννα 1977). Έμοιαζε άραγε ο Καζαντζάκης να νοιάζεται για το πλούτος της μελλούμενης γλώσσας, κι ενδιαφερόταν λιγότερο ίσως για τον αντίκτυπο του έργου-του σήμερα; Άλλωστε, είχε τεράστια ανάγκη απο κυριολεξίες «για να λευτερώσει τον Θεό» που σπαρταράει μέσα του. Και τούτο το έργο δέν γίνεται βέβαια

με τις τριμμένες¹ ανεκφραστικές λέξεις και φράσεις. Κρατάμε ετούτο το βασικό χαρακτηριστικό του συγγραφέα-μας (έκφραση των ανέκφραστων), έστω κι αν δέν είναι κατ' ανάγκη πρωτότυπο. Κρατάμε όμως και τη γνώμη του Μανώλη Πρατικάκη για το ιδίωμα του Καζαντζάκη: Τί «λεκτική ακρίβεια» και τί «ορυκτός γλωσσικός πλούτος» («Μικρό σχόλιο», *Το Δέντρο*, τχ. 155-156), λέει ο Πρατικάκης.

Ακούγεται εξ άλλου και μια δεύτερη ερμηνεία της επιτυχίας των έργων του Καζαντζάκη στο Εξωτερικό: Οι ξένοι αναγνώστες γοητεύονται, λέει, απ' τις εκλεκτικές φιλοσοφικές-του ιδέες κι απ' την συχνή «έλλειψη λύσης» στις έντεχνες και πολλαπλές συγκρούσεις που διαπιστώνει ή πλάθει ο Καζαντζάκης. Αφήνω προσώρας το ερώτημα «γιατί οι έλληνες αναγνώστες δέν γοητεύονται το ίδιο» (άλλωστε δέν διαθέτομε και συστηματική απόδειξη περι τούτου), και βιάζομαι να καταγράψω αυτά τα άλλα δύο σπουδαία χαρακτηριστικά του Συγγραφέα-μας: Το έμμονο φιλοσοφικό πάθος, απ' τη μιά, και την ηρωική απελπισία, απ' την άλλη.

γ) Ετούτα τα πρώτα τρία βασικά χαρακτηριστικά του Καζαντζάκη, προτίθεμαι να τα χρησιμοποιήσω ως συστατικά της ερμηνευτικής κλειδός την οποία θα θέσω στην κρίση-σας πιοκάτω, προκειμένου να πλησιάσομε «εκ των ένδον» τον Καζαντζάκη, ήτοι:

- Προβολή και υπηρετήση φιλοσοφικών ιδεών
- Κονταροχτύπημα και υπαρξιακά αδιέξοδα
- Πάθος για την έκφραση ετούτων των ανέκφραστων, μέσω της Τέχνης.

---

1 «Η σπάνια λέξη δίνει τη γευστική ουσία της παρθένας αχρησιμοποίητης [λέξης]» (Απαντητική επιστολή σε κριτική του Λ. Αλεξίου για την μετάφραση του Δάντη).

Μόλις διατυπώσουμε το υποψήφιο ερμηνευτικό σχήμα, θα φανούν (ελπίζω) και κάμποσες αντιφάσεις στην εργοβιογραφία του Καζαντζάκη. Θα φανεί όμως και το μεγαλείον της ιδιότητος ζωής του, της αφιερωμένης (έμμονα και απελπισμένα) σε μια σειρά απο άπιαστα αλλά και μεταβαλλόμενα «ιδανικά».

Ο Νίκος Καζαντζάκης με τον Άγγελο Σικελιανό (1920)

Ο Νίκος Καζαντζάκης στη Γερμανία το 1923

ΜΙΑ ΠΙΘΑΝΗ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΘΕΣΗ

α) Θα υποστηρίξω ότι ο Καζαντζάκης ήταν ένα σπάνιο υβρίδιο πνευματικού Ανθρώπου:

❖ Καταρχήν, και πριν απ' όλα, ήταν παθιασμένος με την Ιστορία και με τις Φιλοσοφικές Ιδέες – σε καμιά περίπτωση δεν ήταν ένας απλός Τεχνίτης του λόγου. Θα ιδούμε ποκάτω πόσο δεινός αναλυτής της Ιστορίας και της Φιλοσοφίας ήταν, και σε ποιο τραγικό φιλοσοφικό «πιστεύω» αγωνιστικής Απ-Ελπίσας είχε καταλήξει (απο πολύ νωρίς).

❖ Όμως, έχοντας μια πολυδιάστατη αντίληψη για το Είναι (νοιώθοντας ότι η Υπόσταση δέν προσπελαύνεται μόνον με τη Διάνοια), ήθελε να τις βιώνει αυτές τις Ιδέες. («Άλλοι γράφουν με το μυαλό, άλλοι με την καρδιά – κι εγώ γράφω με τα νεφρά», έλεγε): Αγκάλιαζε λοιπόν για ένα διάστημα μια σπουδαία φιλοσοφική θέση ή έναν σπουδαίο φορέα Ιδέας (έναν Ήρωα), τα ζούσε ετούτα έντονα (για κάμποσα χρόνια δέ), τα ανέπλαθε – και τα ξανάβγαζε έξω ως Τέχνη. Και για να το κάνει τούτο υποδύεται για ένα διάστημα τον Ήρωα, τον Φιλόσοφο ή τον Πολιτικό, περίπου όπως στα αρχαία Μυστήρια οι μυούμενοι «παράσταιναν» θεατρικώς τον βίον του Ήρωος. Λέει κι ο ίδιος: «Χριστός, Βούδας, Λένιν, σταθμοί της πορείας· απ' αυτούς έπρεπε να περάσω, αυτοί σημάδευαν τα

διάβαστα του μυστικού πουλιού» (*Τετρακόσια Γράμματα*, νζ'). «Σ' όλη-μου τη ζωή ήμουν κυριεμένος απ' τις μεγάλες ηρωικές ψυχές»² (*Αναφορά*, 190). «Θητείες» θα τις ονομάσει ο ίδιος όλες ετούτες τις φάσεις της ζωής-του, όταν θα τις έχει «τελέψει όλες» (*Τετρακόσια Γράμματα*, ξθ'). Κι ακούστε-τον πώς ο ίδιος περιγράφει την κινητικότητα των ιδεών του: «Υπήρξα καθαρευουσιάνος, νασιοναλιστής, δημοτικιστής, επιστήμονας, ποιητής, σοσιαλιστής, θρησκομανής, άθεος, estète – και τίποτε πια δεν μπορεί να με ξεγελάσει» (*Επιστολές προς Γαλάτεια*, 152). Προσέξτε δε οτι τον δρόμο της βιωματικής υπόδυσης Ηρώων τον οποίο ακολούθησε ο ίδιος, τον υποδεικνύει αργότερα και στην αγαπημένη-του Ελένη η οποία θυμάται: «Αναρωτιέται ο Νίκος σε ποιόν καινούργιον θεό ή δαίμονα να τάξει την ψυχή-του. Και με συμβούλευε, διαλέξτε μια μεγάλη ψυχή, και αφοσιωθείτε ολότελα σ' αυτήν» (*Ασυμβίβαστος*, 298). Τα πράγματα λοιπόν μιλάνε απο μόνα τους. Ήταν ένας παθιασμένος Μετασηματιστής Ιδεών, ένας Καλλιτέχνης καταρχήν – πολύ περισσότερο παρά Διανοητής. Κι ήταν ετούτο η μεγάλη (έως τραγική, όπως θα ιδούμε) πρωτοτυπία του, διότι απ' την άλλη μεριά διεκήρυτε οτι: «Σκοπός-μου δέν είναι η Τέχνη, μα να εκφράσω μian νέα έννοια της Ζωής» (*Ασυμβίβαστος*, 98). Το πολλαπλό αδιέξοδο είναι ολοφάνερο.

❖ Και, σαν να μίν έφτανε αυτό, τον τράβαγε κατα καιρούς κι η Δράση. Καί απ' το φιλοσοφικό-του «πιστεύω», καί απ' τη Συνανθρωπική-του ευαισθησία, ήθελε κατα καιρούς να παρεμ-

---

2 Ετούτη μάλιστα η περιοδική βιωματική ταύτισή-του με Πνεύματα μεγάλα, υποδηλώνεται ίσως κι απο την τάση που είχε να αρέσκειται να μοιάζει στην εμφάνιση με τον Νίτσε, λ.χ., ή με τον Τολστόη: Δηγείται πράγματι πώς τον πλησίαζαν άγνωστοι άνθρωποι να του πούνε «μοιάζετε με τον Νίτσε», «μοιάζετε με τον Τολστόη».

βαίνει στο κοινωνικό γίγνεσθαι – παρά το γεγονός οτι τέτοιου είδους δράσεις τον έβγαζαν απ' την έμμονη (με νύχια και με δόντια) συγγραφική-του τροχιά. Απο τούτην τη βασική διχοστοασία ενδιαφερόντων, δημιουργούνταν και συνθήκες που μεγάλωναν τις πιθανότητες εμφάνισης «αντιφάσεων» στο πλαίσιο της Πολιτικής δραστηριότητας του Καζαντζάκη...

Ιδού λοιπόν· αυτή ήταν μια πρώτη συνοπτική διατύπωση του ερμηνευτικού σχήματος το οποίο προτίθεμαι να χρησιμοποιήσω για να μπορώ να προσπελαύνω ειδυνατόν όλες σχεδόν τις μορφές του έργου και του βίου του Συγγραφέα μας. Προτίμησα να το διατυπώσω, σχηματοποιημένα έστω, απ' την αρχή –και να το θέτω σταδιακά σε κριτική διερεύνηση– παρά να το παραγάγω βήμα-βήμα με τρόπον επαγωγικό. (Ετούτο βέβαια μεγαλώνει την αποδεικτική-μου ευθύνη, αλλά θα δούμε).

β) Κι άς αρχίσουμε την εξέταση της καθεμιάς Συνιστώσας αυτού του σχήματος.

❖ Ο Καζαντζάκης θα συγγράψει πάμπολλα έργα εμπνευσμένα απ' τη ζωή σπουδαίων ιστορικών Προσώπων και Μεσοσιών: Θησέας, Μ. Αλέξανδρος, Φωκάς, Ιουλιανός, Παλαιολόγος, Κολόμβος, Καποδίστριας, Οδυσσέας, Άγιος Φραγκίσκος, Μουχαμέτης, Προμηθεύς, Βούδας, Χριστός...

Αντιλαμβάνεται κανεις πόσα χρόνια συναπτά θα απαιτήθηκαν για την μελέτη του «βίου» και της εποχής ετούτων των Ηρώων. Ο Καζαντζάκης ήταν λοιπόν ένας ακάματος **Μελετητής** της Ιστορίας· δεν ήταν ο Αισθητής που υμνεί την «ωμορφιά» – όπως πλήθος μεγάλων λογοτεχνών. Ήτανε καταρχήν ο σεβαστικός ακροατής του μόχθου και του πόνου του ανθρώπινου γένους. Το πώς θα τα μετέπλαθε όλα τούτα («Μετασηματιστή Ιδεών», τον είπαμε πρίν), είναι ενα άλλο θέμα. Εδώ,

άς συγκρατήσομε αυτή τη χαρακτηριστική και βασική ιδιότητα του Ανδρός: Ήταν καταρχήν ένας Διανοούμενος που έσκυβε με λαχτάρα στο παρελθόν των Ανθρώπων. Ένας αδηφάγος αναγνώστης της Ιστορίας.

❖ Διανοητικής κατηγορίας είναι και μια άλλη (ακόμα πιο θεμελιώδης) ιδιότητα του Καζαντζάκη: Ήταν παθιασμένος με τη Φιλοσοφία, και μάλιστα με τη Μεταφυσική-της εκδοχή – απο πολύ νωρίς. Το θέμα θα μας απασχολήσει και πιοκάτω στα Κεφ. 3 και 4· ενδεικτικά όμως αναφέρουμε εδώ τα εξής μόνον:

- Φαίνεται οτι ήδη απ' την ηλικία των 23 ετών έχει προσανατολισθεί κοσμοθεωριακά, και τολμά να 'πεί (στο πρωτόλειό-του *Η Αρρώστεια του Αιώνας*, 1906): «Ξέρομε τί μας περιμένει. Ύστερα απ' τον τάφο, τίποτε. Ίσως υπάρχει Θεός, αλλά τί μας ενδιαφέρει». Κι ας μή βιασθεί κανεις να παρερμηνεύσει ετούτη τη στάση σαν μια αγοραία αθεΐα – διότι ο Καζαντζάκης θα παραμείνει σ' όλη-του τη ζωή απελπισμένα Μεταφυσικός.
- Θέλω δηλαδή να 'πώ ότι εξαιτίας του ίδιου αυτού του αγνωστικισμού, οι μεταφυσικές ανησυχίες-του θεριεύουν, και παίρνουν αμέσως την αγωνιστική μεγαλορρήμονα μορφή που θα συναντάμε σ' όλη τη ζωή του Συγγραφέα μας: «Το αίνιγμα δέν είναι κρυμμένο στις Λαγόνες σου. Τα χέρια σου είναι μικρά και αδύναμα, και δέν αγκαλιάζουν όλη-μου την ψυχή. Πάνω απ' τ' άστρα, ένας μαγνήτης στέκεται και με σέρνει [...]. Μή με κρατείς δεμένο. Πάνω απ' τη χαρά της ζωής είναι εκείνο που ζητώ» (*Όφεις και Κρίνο*, 1906). Μια σχεδόν αντιερωτική Μεταφυσική δηλαδή.
- Κι' αυτή η υπαρξιακή «Μεγάλη Νοσταλγία» του, ομολογείται και την επόμενη χρονιά: «Εσείς οι πραχτικοί [άνθρωποι

των συμβιβασμών], χαμογελάτε με ειρωνία για όσους πηδούν και σπούν τα πόδια-τους για να περάσουν τους γκρεμούς κάποιου Ανήφορου που φέρνει σε κάποια Κορφή» (Φασγά, 1907). Ετούτο το κείμενο θα μπορούσε να το είχε γράψει και 50 χρόνια μετά.

Ιδού λοιπόν ένα στημόνι ιδεολογικής υπαρξιακής σταθερότητας – για έναν άνθρωπο του οποίου βαλθήκαμε να μελετάμε τις αντιφάσεις...

Απ' όσο ξέρω, δέν έχει ίσως προσεχθεί ότι αυτό το αγωνιστικό μεταφυσικό πάθος του Καζαντζάκη χρονολογείται απ' την αρχή του έργου-του, και κρατήθηκε περίπου σταθερό σ' όλη του τη ζωή. (Εδώ δέν έχομε καμμία αντίφαση...)

Απ' τα 1907, η βασική αυτή ροπή προς τη Φιλοσοφία θα εκδηλωθεί συστηματικότερα, με τρεις τουλάχιστον σπουδαίες δραστηριότητες: Θα συντάξει την επι Υφηγεσία Διατριβή-του με τίτλο «Ο Φρειδερίκος Νίτσε εν τη φιλοσοφία του δικαίου και της πολιτείας», και θα φοιτά κανονικώς στο Collège de France παρακολουθώντας τη διδασκαλία του ίδιου του Bergson! Εξ άλλου, οι μεταφράσεις ξένων έργων τις οποίες ο Καζαντζάκης εκπονεί για βιοποριστικούς λόγους (εκδ. Οίκος Γ. Φέξη) στα χρόνια της νεότητάς-του, αφορούν φιλοσοφικά κυρίως θέματα: Μόνον στο διάστημα 1911-1915, ο Φέξης δημοσιεύει καμμια εικοσαριά τέτοιους τίτλους απο μεταφράσεις Καζαντζάκη (James, Νίτσε, Eckermann, Darwin, Buchner, Bergson, Πλάτων!). Έχομε λοιπόν να κάνομε καταρχήν με έναν Καζαντζάκη Φιλόσοφο, απο κάθε άποψη. Κι εδώ τίθεται το ερώτημα: Γιατί λοιπόν δεν έκαμε «σταδιοδρομία» φιλοσόφου; Γιατί άραγε προτίμησε να διαβεί τα σύνορα της Φιλοσοφίας;

γ) Σ' αυτό το ερώτημα, εδώσαμε προηγουμένως μιαν υποψήφια απάντηση: Ένοιωσε ίσως οτι η Υπόσταση δέν συλλαμβάνεται μόνον με τη Διάνοια, αλλά «ξυν όλη τη ψυχή» – με το Βίωμα και με την Τέχνη. Πότε και πώς έφτασε ο Κ. σ' αυτήν την (φιλοσοφική, και πάλι) αντίληψη, η οποία έμελλε να σημαδέψει όλη-του τη ζωή;

- Ίσως λοιπόν οι δύο ετούτες Κατευθύνσεις του Είναι (και ο προβληματισμός της **συναίρεσης**-τους), ίσως να ξεκίνησαν παιδιόθεν, όταν αναφερόταν στα γονικά του: «Πώς να μπορέσω να συνταιριάξω τους δυό τούτους στρατευόμενους μέσα μου: τη φωτιά και το χώμα;» (*Αναφορά στον Γκρέκο*).
- Ως ένας απ' τους επαρκέστερους Μαθητές του Bergson, ο Καζαντζάκης ήταν απο νωρίς πεπεισμένος οτι «τα όρια της ανθρώπινης Διάνοιας είναι μικρότερα απ' ό,τι φανταζόταν ο Καντ· [ο Μπέρξονας] επικαλέστηκε πρώτος τη συνεργασία διαίσθησης και διάνοιας για τις φιλοσοφικές μελέτες. [...]. Πρέπει να ξεχάσετε τη μονομερή διανοητική μέθοδο που ώς τώρα ακολουθούσαμε όταν θέλαμε να γνωρίσουμε μια φιλοσοφία – μιαν εξήγηση δηλαδή της Συνολικής Ζωής» (στο δοκίμιο «H. Bergson»).
- Στον «Βούδα»-του, ο Καζαντζάκης βάζει τον Μάγο να 'πεί ετούτους τους στίχους τους σημαδιακούς για την ατέλεια των νοητικών λειτουργιών: «Κακόμοιροι άνθρωποι. Πιασμένοι στα δίχτυα της σάρκας, μάχονται να ξεδιχτύσουν, να σωθούν – και πέφτουν σε δίχτυα πύο πυκνά, στα δίχτυα του Νού. Κι αυτό το λένε σωτηρία».
- Έτσι, ο Καζαντζάκης διερωτάται, τί είναι άραγε το σωτήριο μάθημα που χρειάζεται ένας Διανοούμενος (ενας «καλαμαράς»);

Ο Νίκος Καζαντζάκης στη Φλωρεντία, έχοντας δίπλα του την Edwige Levi-Γουναλάκη και τον αδελφό της Doro Levi (1926)

Και απαντά: «Ό,τι χρειάζεται ένας καλαμαράς για να σωθεί [είναι]:

- πρωτόγονη ματιά, δημιουργική αφέλεια να βλέπει για πρώτη φορά τα πάντα (να δίνει παρθενιά στα αιώνια καθημερινά στοιχεία), [...]
- και τ' άγριο γάργαρα γέλιο που γκρεμίζει όλους τους φράχτες. [Κι όταν δέν τον χωρούν τα λόγια] ν' αρχίζει να χορεύει» (απ' τον *Αλ. Ζορμπά*).

Ιδού κάμποσες (πειστικές νομίζω) ενδείξεις των αντιλήψεων του Καζαντζάκη· εκείνων που πιθανότατα τον ώθησαν να αποπειραθεί να «κρυσταλλώσει» ορισμένες φιλοσοφικές Ιδέες, να τις στεριώσει με τρόπον όμως *βιωματικό* – να τις περάσει απ' τον κόσμο της διανοητικής Αφαίρεσης στον κόσμο της

Τέχνης – μιας Τέχνης μάλιστα για χρήση καταρχήν **ατομική**, που δεν φιλοδοξεί να επικοινωνεί αναγκαστικά με τους Άλλους. Σκοπός της: «η συμφιλίωση του Θεού και του Ανθρώπου. Θέλησα να λυτρωθώ απ' αυτήν την έμμονη ιδέα μ' ένα έργο Τέχνης» (*Τετρακόσια Γράμματα*, λστ'). «Γιατι καθώς ξέρετε, ό,τι μ' ενδιαφέρει δέν είναι ο άνθρωπος· μα αυτό που τόσο ατελώς ονομάζω Θεό» (*Ασυμβίβαστος*, 236).

Γι' αυτό ίσως εδήλωνε «Με τραβά ο διάπυρος κύκλος της θεότητας· και η Τέχνη δέν με χωρά» (20 Φεβρ. 1918, *Ασυμβίβαστος*, 87). Η ηρωική πορεία και οι οιονεί-Αντιφάσεις του, είχαν αρχίσει απο τότε...

δ) Πράγματι, ένα τέτοιο φιλόδοξο «μεταφυσικό» σχέδιο απαιτεί έναν Βίο Ανηφορικό και μια Τέχνη Ακροβατούσα. Χρησιμοποιώντας τις ίδιες τις εκφράσεις-του, θα λέγαμε οτι «το χώμα κι η φωτιά θα συνταιριάζουνε», η «διαίσθηση θα βραχυκυκλώνει τη διάνοια», «ο άνθρωπος θα περνάει ίσως μέσα απ' τις τρύπες του διχτυού με το οποίο μας τυλίγει ο Νούς», άν καταφέρει να ζησει έναν βίο συνεχούς **αυτοϋπέρβασης**. Όλα ετούτα λοιπόν σημαίνουν οτι ο Κ. αναζητούσε μια *συναιρέση* Νού και Καρδιάς – και ξέρουμε οτι ετούτο το πάθος για μιαν τέτοια ανήκουστη Ενοποίηση, μπορεί κανείς να το κατασιγάσει με δυό τρόπους: Ή με την Ασκητική ζωή ή με την μεγάλη Τέχνη.

❖ Κι ήταν ο Καζαντζάκης κατ' αρχήν ένας ΑΣΚΗΤΗΣ:

- «Πάνω απ' τη χαρά της ζωής είναι εκείνο που ζητώ» (*Όφεις και Κρίνο*, 1906)
- «Ο Καζαντζάκης ανήκει σ' έναν τύπο ανθρώπου [...] που η καλύτερη ονομασία-του θα ήταν ίσως 'Ο Μονιάς'– όπως ο Καζαντζάκης αποκαλεί τον Οδυσσέα του», μας λέει ο Πρεβελάκης (*Τετρακόσια Γράμματα*, ιβ'). Και συνεχίζει (ιδ', ιε'):

«Τέτοιοι (άνθρωποι) ζούν κατα καιρούς σάν ασκητές, αναζητώντας επίμονα μιαν ικανοποιητική θεωρία για τον κόσμο και για τον άνθρωπο [...]. – και σκανδαλίζουν καί τον ουμανιστή καί τον κοινωνικό άνθρωπο». Ο Κ. σκανδάλισε πράγματι καί τους δύο! Ο Πρεβελάκης ήταν ίσως ο πρώτος που αιτιολόγησε τις Καζαντζακικές Αντιφάσεις που μας απασχολούν εδώ.

- Και, πράγματι, απο πολύ νωρίς, ο συγγραφέας-μας θα πάρει των ομμαθιών-του και θα πάει με τον Σικελιανό σαράντα μέρες στο Άγιον Όρος (1914), – «και νιώθαμε μ' ολόκληρο το κορμί-μας πως μας ανακρατούσαν φτερούγες αγγέλων» (*Αναφορά στον Γκρέκο*). Άσχετο αν σε λίγο θα ομολογήσει πως δέν την μπορούσε αυτής της μορφής την Ασκητεία: Είχε περάσει κιόλας η φάση αυτής της Υπόδυσης...
- Μπορούσε όμως μιαν άλλη μορφή – και την ακολούθησε σ' όλη του σχεδόν τη ζωή: Μιαν ασκητική αφιέρωση να ξεχειλώσει τις δυνατότητες της Τέχνης – προκειμένου να εκφράσει μια κατεξοχήν βιωματική Κοσμοθεωρία!

❖ Ετούτης όμως της δεύτερης μορφής η ασκητεία καταπιανόταν να μαστορεύει την ενοποίηση Νού και Καρδιάς, μέσω της ΤΕΧΝΗΣ: Στο βάθος της Συνείδησης, η Ενότητα αυτή μπορεί βεβαίως να βιώνεται –μένει όμως ο φοβερός αγώνας για την **έκφρασή-της**, για την αισθητοποίησή-της· για το ανέμβασμά-της απ' τα βάθη της Συνείδησης στην επιφάνεια των αισθήσεων– με το πινέλο, το καλέμι, τις νότες ή την πένα. Έλα όμως που ο στόχος αυτής της μεγαλοπιασμένης ψυχής του Κ. παρα ήταν υψηλός (δηλώνει πως θέλει να σώσει τον Θεό – μια ζωή ολόκληρη)! Και, πώς να σώσεις τον Άχραντο με εναν κονδυλοφόρο...